

ΕΝΑ

Ινστιτούτο
Εναλλακτικών
Πολιτικών

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΚΘΕΣΗΣ ΠΙΣΣΑΡΙΔΗ

Αντώνης Λιάκος, Ιστορικός,
Ομότιμος Καθηγητής ΕΚΠΑ

ΕΝΑ

Ινστιτούτο
Εναλλακτικών
Πολιτικών

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΚΘΕΣΗΣ ΠΙΣΣΑΡΙΔΗ

Αντώνης Λιάκος, Ιστορικός,
Ομότιμος Καθηγητής ΕΚΠΑ

Δεκέμβριος 2020

«ὁ ἄναξ, οὗ τὸ μαντεῖόν ἐστι τὸ ἐν Δελφοῖς, οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει ἀλλὰ σημαίνει» (Ἡράκλειτος)

Την Έκθεση Πισσαρίδη πρέπει να τη δούμε μαζί με άλλα δύο επιτελικά κείμενα. Πρώτο, το Πρόγραμμα Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας (The Recovery and Resilience Facility) της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, που αναφέρεται στο πώς θα διατεθούν οι πόροι που αποδεσμεύτηκαν για την ανάκαμψη των ευρωπαϊκών χωρών από την πανδημία, και δεύτερο, το ελληνικό Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας που εξειδικεύει το ευρωπαϊκό πρόγραμμα για την Ελλάδα. Τα τρία κείμενα συνυφαίνονται, αλλά δεν ταυτίζονται.

Το ευρωπαϊκό Πρόγραμμα έχει τρεις στόχους. Πράσινη ανάπτυξη (όπου θα διατεθεί 40% των πόρων), ψηφιακός μετασχηματισμός (20%) και ενίσχυση της οικονομικής, κοινωνικής και περιφερειακής ανθεκτικότητας (υπόλοιπο). Το Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης χρησιμοποιεί τον καμβά του ευρωπαϊκού σχεδίου, αλλά τον κεντά με νήματα, δηλ. ιδέες, που προέρχονται από την Έκθεση Πισσαρίδη. Με λίγα λόγια: Το ευρωπαϊκό σχέδιο ανάκαμψης δεν επιδέχεται μία μόνο ανάγνωση. Η ανάγνωση που κάνει η κυβέρνηση εμπεριέχει μια φιλοσοφία, η οποία αποτυπώνεται στο σχέδιο Πισσαρίδη. Ποια είναι η φιλοσοφία αυτή; Ότι η ανάπτυξη θα προέλθει από τη μεγαλύτερη «ευελιξία» της εργασίας, από την εξασφάλιση αθρόας και χωρίς εμπόδια προσφοράς της, και από τη μείωση του μεριδίου της εργασίας επί των κερδών. Ο πυρήνας της έκθεσης βρίσκεται σε μια παράγραφο που δηλώνεται και ως κύρια προτεραιότητα, επειδή δεν χρειάζεται πόρους:

*«Ως γενική αρχή, δράσεις που καθιστούν την αγορά εργασίας πιο ευέλικτη είναι πιο εύκολα υλοποιήσιμες και αποτελεσματικές αν έχουν προηγηθεί δράσεις που μειώνουν τα εμπόδια εισόδου στις αγορές προϊόντων. Αυτό επειδή ο εντονότερος ανταγωνισμός στις αγορές προϊόντων μειώνει τα υπερβολικά κέρδη που κάποιες επιχειρήσεις αποκομίζουν εις βάρος των καταναλωτών και των ενδιάμεσων αγοραστών, αυξάνοντας έτσι την παραγωγικότητα στο σύνολο της οικονομίας και δημιουργώντας νέες θέσεις εργασίας. Επομένως, **ακόμα και αν η ευελιξία στην αγορά εργασίας προκαλέσει προσωρινά μείωση του τμήματος των κερδών που πηγαίνουν στους εργαζόμενους**, οι απώλειες αυτές είναι μικρότερες και αντισταθμίζονται από ευκολότερη ανεύρεση εργασίας και υψηλότερες αποδοχές σε μια πιο δυναμική οικονομία» (σ. 241)*

Το ευρωπαϊκό σχέδιο μιλά για την ανάγκη αντιμετώπισης των ανισοτήτων. Στην έκθεση Πισσαρίδη δεν υπάρχει καν η λέξη αυτή. Το ελληνικό σχέδιο ανάκαμψης όμως, εφόσον φιλοδοξεί να υλοποιήσει το ευρωπαϊκό, αναγκαστικά χρειάζεται αντίστοιχο κεφάλαιο, γιατί το ευρωπαϊκό αναφέρεται στη διεύθυνση των ανισοτήτων ως πρόβλημα. Αλλά πώς καταλαβαίνει η έκθεση Πισσαρίδη την καταπολέμηση των ανισοτήτων; Να διευκολυνθεί η πρόσβαση όλων στην αγορά εργασίας¹. Εκεί τελειώνει η υποχρέωση απέναντι σε ένα κεφαλαιώδες ζήτημα, τις ανισότητες, το οποίο έρχεται ολοένα και περισσότερο στο κέντρο της επικαιρότητας διεθνώς.

Εκείνο δηλαδή που πρέπει να επισημανθεί για τη σχέση ανάμεσα στα τρία κείμενα είναι το εξής: Το ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Ανάκαμψης εκφράζει (χωρίς ρήξεις και διακηρύξεις, διστακτικά και βαθμιαία) μια συνειδητοποίηση (ίσως πρόσκαιρη, ενδεχομένως με προοπτική διάρκειας) ότι οι μεγάλες απειλές όπως οι πανδημίες και η κλιματική αλλαγή, επειδή αφορούν πλέον το ανθρώπινο είδος, δεν μπορούν να αφηθούν στην αγορά για να τις διευθετήσει, αλλά χρειάζονται θεσμική και δημόσια αντιμετώπιση. Αντίθετα η Έκθεση Πισσαρίδη επιχειρεί να υλοποιήσει αυτή την πολιτική με τα εργαλεία της οικονομικής σκέψης της περιόδου πριν από την κρίση του 2008. Υποστηρίζει δηλαδή ότι η ανάπτυξη θα προέλθει από την ευελιξία της αγοράς εργασίας, από την περικοπή της φορολογίας και των δημόσιων δαπανών.

Επομένως, το ευρωπαϊκό πλαίσιο μπορεί να χρησιμοποιηθεί είτε για την ενίσχυση του δημόσιου τομέα (στην υγεία, στην εκπαίδευση, στις συγκοινωνίες κλπ.) είτε για την ενίσχυση του ιδιωτικού τομέα. Η ελληνική πρόταση προκρίνει το δεύτερο. Προκρίνει δηλαδή τη διοχέτευση των δημόσιων πόρων στον ιδιωτικό τομέα για την αξιοποίησή τους, και γι' αυτό αναφέρεται ρητά στη «*χρήση των δανείων του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας ως χρηματοδοτικών εργαλείων για ιδιωτικές επενδύσεις*». Το ευρωπαϊκό Πρόγραμμα αναφέρεται στην ανάπτυξη και επέκταση των δημόσιων συγκοινωνιών. Το ελληνικό σχέδιο αδιαφορεί και το παρακάμπτει.

¹Αυτό άλλωστε είναι και το αντικείμενο της μελέτης των T. Mortensen and Christopher A. Pissarides "Job Creation and Job Destruction in the Theory of Unemployment", *The Review of Economic Studies*, Jul., 1994, Vol. 61, No. 3 (Jul., 1994), pp. 397-415, για την οποία ο κ. Πισσαρίδης έλαβε με άλλους δύο το βραβείο Νόμπελ. Η μελέτη αυτή μας λέει ότι ο αριθμός των ανέργων και ο αριθμός των κενών θέσεων εργασίας δεν συμπίπτει. Μπορεί να υπάρχουν και πολλοί άνεργοι, και πολλές κενές θέσεις εργασίας. Η διαπίστωση αυτή έχει την αξία της ως θεωρητικό μοντέλο. Θα περίμενε κανείς όμως μια εμπειρική επαλήθευσή της για την Ελλάδα. Ποιος ο αριθμός των ανέργων και ποιος των κενών θέσεων εργασίας. Εδώ σιωπή.

Η έκθεση Πισσαρίδη, αποτελεί, και η ίδια, ένα διακειμενικό προϊόν στο οποίο αντλεί από τέσσερις πηγές: α) κοινοτικά κείμενα β) επεξεργασίες της νεοφιλελεύθερης οικονομικής σκέψης, γ) επεξεργασίες του IOBE και της διαΝΕΟσις, δηλ. δυο think tanks με σαφές και αναμφισβήτητο ταξικό πρόσημο, και δ) το πρόγραμμα της ΝΔ. Η σύνθεση αποτυπώνεται στον κατάλογο των συγγραφέων ή των πολυάριθμων συμβούλων της Έκθεσης: στελέχη της κυβέρνησης, διαχειριστές hedge funds, εκπρόσωποι βιομηχάνων, πολυάριθμοι καθηγητές νεοκλασικής κατεύθυνσης. Αποτυπώνεται επίσης και στις υποσημειώσεις της Έκθεσης. Δεν υπάρχει κανένα όνομα εκείνων των οικονομολόγων που τα τελευταία χρόνια διεθνώς αναλύουν την κοινωνική ανισότητα, την φοροδιαφυγή κλπ. Δεν υπάρχει γιατί δεν χωρούν στο θεωρητικό παράδειγμα και στη γλώσσα της Έκθεσης. Γιατί η γλώσσα αυτή δεν περιγράφει την πραγματικότητα, αλλά ονομάζοντάς την κατασκευάζει πολιτικές συμπεριφορές και νομικές ρυθμίσεις. Η Έκθεση συγκροτείται γύρω από το δίπολο «αγκυλώσεις»-«προτάσεις», αρρώστια-θεραπεία. Πρόκειται για συνταγές που αντιμετωπίζουν μια αγκυλωμένη κοινωνία. Το φάρμακο είναι ένα και μοναδικό. Ιδιωτική πρωτοβουλία, μείωση των δημοσίων εσόδων, περιορισμός των δημοσίων εξόδων, διοχέτευση των δημοσίων πόρων στους ιδιώτες.

Η υστέρηση

Κεντρική αφετηρία της Έκθεσης Πισσαρίδη, όπως άλλωστε και των περιοδικών εκθέσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που αφορούν την Ελλάδα, είναι η συγκριτική υστέρηση της παραγωγικότητας της χώρας, η ανεπάρκεια των επενδύσεων και η συρρίκνωση της παραγωγής. Οι μεν ευρωπαϊκές εκθέσεις ορίζουν την καθυστέρηση από την είσοδο στην ευρωζώνη (2001), η δε έκθεση Πισσαρίδη από το 1981 έως το 2019. Η περιοδολόγηση Πισσαρίδη έχει σαφή πολιτική στόχευση. Η ΝΔ του Κυριάκου Μητσοτάκη εμφανίζεται ως μια νέα εποχή που κλείνει την περίοδο του «λαϊκισμού», από το ΠΑΣΟΚ (1981) έως τον ΣΥΡΙΖΑ (2019). Βέβαια η περίοδος συρρίκνωσης της ελληνικής οικονομίας δεν άρχισε ούτε το 1981 ούτε το 2001. Ήταν μια διαδικασία με διαδοχικά κύματα αποβιομηχάνισης και από-αγροτοποίησης. Η σελίδα, από την εικοσιπενταετή μεταπολεμική περίοδο ανάπτυξης, γυρίζει στα μέσα της δεκαετίας του 70, και στην Ελλάδα, αλλά και διεθνώς. Η ελληνική βιομηχανία δεν αντέχει στην άρση του προστατευτικού της κελύφους, στον ευρωπαϊκό ανταγωνισμό και στην έκθεση της στην παγκοσμιοποίηση.

Η δεκαετία του '80 είναι για την Ελλάδα περίοδος στασιμότητας και αποβιομηχάνισης. Αλλά και στην περίοδο μεγέθυνσης του ΑΕΠ, από τα μέσα της δεκαετίας του '90 έως το 2008, η ελληνική οικονομία στρέφεται σε βιομηχανίες και δραστηριότητες χαμηλής προστιθέμενης αξίας και εσωστρεφείς. Χάνει θέσεις στη διεθνή κατάταξη και πιάνεται στην παγίδα ανάμεσα στις χώρες υψηλής παραγωγικότητας τις οποίες δεν μπορεί να φτάσει, και στις χώρες χαμηλού κόστους εργασίας, τις οποίες δεν θέλει να μιμηθεί. Η συμμετοχή στην ευρωζώνη δεν της επιτρέπει την υποτίμηση του νομίσματος κι έτσι φθάνει στην κρίση η οποία επιβάλλει μια βίαιη εσωτερική υποτίμηση με αποτέλεσμα μια δυσανάλογη συρρίκνωση της οικονομίας στα χρόνια της κρίσης.

Στα χρόνια αυτά υπήρχαν προγράμματα αναβάθμισης της ελληνικής οικονομίας από διαδοχικά ευρωπαϊκά χρηματοδοτικά προγράμματα (ΜΟΠ, ΚΠΣ και ΕΣΠΑ) και διαδοχικές μεταρρυθμίσεις φιλελευθεροποίησης της οικονομίας. Το ρυθμιστικό πλαίσιο που είχε δημιουργηθεί μεταπολεμικά ξηλώθηκε και προσαρμόστηκε στο ευρωπαϊκό έως την είσοδο στην ΟΝΕ. Εν τούτοις, η Ελλάδα δεν ανέκοψε τη συγκριτική απώλεια παραγωγικότητας. Γιατί; Εδώ δεν θα βρούμε απάντηση στην Έκθεση. Γιατί η Έκθεση δεν βασίζεται στην ιστορία, αλλά σε διεθνείς οδηγίες για τον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνίες μπορούν να γίνουν περισσότερο καπιταλιστικές, που θα σαρωθούν και τα τελευταία εμπόδια για το άνοιγμα τους στις αγορές. Είναι μια οικονομική συνταγή που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από την Ταϊλάνδη έως τη Λετονία.

Ανιστορικότητα

Η ανιστορικότητα της έκθεσης αποτυπώνεται στον τρόπο που αντιμετωπίζει την κρίση και τη μνημονιακή περίοδο (2010-2018). Δεν θέτει τον δάκτυλον επί τον τύπον των ήλων. Γιατί η κρίση δεν ήταν αποτέλεσμα μόνο των προηγούμενων συσσωρευμένων αιτιών αλλά και της βίαιης δημοσιονομικής προσαρμογής και εσωτερικής υποτίμησης που επέβαλαν τα Μνημόνια. Συρρίκνωση κατά 25% του ΑΕΠ και των παραγωγικών δραστηριοτήτων της χώρας, είναι συγκρίσιμη μόνο με περιόδους πολέμου, γεγονός που ανάγκασε ακόμη και μερικούς από τους πρωταγωνιστές, όπως το ΔΝΤ, να μιλήσουν για «λάθη». Φαίνεται παράξενο, μια έκθεση για το οικονομικό μέλλον της Ελλάδας να παρακάμπτει την κρίση, που συνιστά μια μεγάλη καμπή στην πορεία της ελληνικής οικονομίας.

Η παράκαμψη φαίνεται από το γεγονός ότι η οκταετία της κρίσης και της επιτήρησης δεν αντιμετωπίζεται καθεαυτή, αλλά ως μια διακύμανση συνολικά της περιόδου 1981-2019, επομένως τα αρνητικά ποσοστά ανάπτυξης της περιόδου αυτής συναθροίζονται με τα θετικά των προηγούμενων περιόδων. Έτσι λ.χ. κατασκευάζεται ένας μέσος όρος για όλη την αδιαφοροποίητη περίοδο 1981-2019 ανάπτυξης 0,9% και αύξησης του κατακεφαλήν ΑΕΠ 0,6%! Κανείς ιστορικός δεν θα επέτρεπε στον εαυτό του παρόμοιο τέχνασμα². Πέραν από το αντιεπιστημονικό του πράγματος, καλύπτει την κατακρήμνιση της ελληνικής οικονομίας κατά τη διάρκεια της κρίσης και, ακόμη περισσότερο, την «άβολη» διατύπωση ότι το χρέος για το οποίο οδηγήθηκε η Ελλάδα στο ικρίωμα είναι τώρα πολύ μεγαλύτερο από το αρχικό του 2010, τα οικονομικά μεγέθη πολύ μικρότερα και η ανεργία πολύ μεγαλύτερη από εκείνη την εποχή. Η οικονομική κρίση 2010-2018, στην Έκθεση Πισσαρίδη είναι μια λευκή σελίδα, γιατί η ίδια η έκθεση εμφανίζεται ως η συνέχεια των Μνημονίων. Αξιολογεί επομένως θετικά την εσωτερική υποτίμηση της τελευταίας δεκαετίας γιατί ενίσχυσε την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας. Φαίνεται πάντως εκπληκτικό ότι παρακάμπτει την εκροή εγκεφάλων (brain drain) ως συνέπεια του μειωμένου εργατικού κόστους που οφείλεται σ' αυτήν ακριβώς την εσωτερική υποτίμηση³.

Το κενό που βοά στην Έκθεση είναι ότι δεν περιέχει ούτε μια λέξη για την αναδιάρθρωση του χρέους ούτε μια λέξη για τα υψηλά πλεονάσματα ούτε μια αναφορά στο Σύμφωνο Σταθερότητας ως προς τα χρέη που δημιουργεί η πανδημία⁴.

Το φάσμα της έκθεσης

Η Έκθεση καλύπτει ένα ευρύ φάσμα ζητημάτων. Σε άλλα ζητήματα είναι εκτενέστατη με λεπτομέρειες και παραδείγματα, σε άλλα πολύ φτωχή. Το κεντρικό ερώτημα πάντως «**τι θα παράγουμε;**» μένει αναπάντητο. Πάλι γίνεται λόγος για τα αγροτοδιατροφικά, τα μέταλλα και τις εξορύξεις. Αλλά αυτά αποτελούν ένα πολύ παλιό, σχεδόν αποικιακό μοντέλο οικονομικού

² Φανταστείτε έναν μέσον όρο ανάπτυξης για την τριακονταετία 1930-1960, ο οποίος περιλαμβάνει και τη δεκαετία 1940-1949, δηλ τα χρόνια κατακρήμνισης της οικονομίας λόγω του πολέμου, της κατοχής και του εμφυλίου.

³ Λόης Λαμπριανίδης, «Καποίες πρώτες σκέψεις» <https://www.enainstitute.org>

⁴ Επισημαίνεται ως μια από τις κύριες απουσίες από τον Νίκο Χριστοδουλάκη <https://thesocialist.gr/nikos-christodoulakis-to-sxedio-pissaridi-den-einai-plano-organwsis-tis-oikonomias/>

μετασχηματισμού, βασισμένο στην εκμετάλλευση και στην εξαγωγή πρώτων υλών. Τι άλλο; Και βέβαια φαρμακοβιομηχανία (παραγωγή γενόσημων), ακόμη και κλωστοϋφαντουργία, και... start ups ως wishful thinking όλων των αντίστοιχων εθνικών σχεδίων. Η Έκθεση δεν ξεφεύγει από την πεπατημένη που ανακυκλώνεται εδώ και έναν αιώνα. Η επενδυτική πενία στην Ελλάδα δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί με τη μετατροπή του Ελληνικού σε καζίνο, ούτε η καζινοποίηση της οικονομίας στη Νότια Αθήνα, πάνω στην οποία επένδυσε κυρίως η ΝΔ, μπορεί να γίνει ατμομηχανή της οικονομίας. Η προσπάθεια που επαγγέλλεται η Έκθεση να δημιουργηθούν νέα πεδία ιδιωτικής συσσώρευσης στις υποδομές, την υγεία και την ασφάλιση (αποφεύγω εδώ την κριτική του σχετικού κεφαλαίου γιατί ήδη πολλά έχουν ειπωθεί) δεν απαντούν στο κεντρικό αίτημα της εξωστρέφειας. Αποτελούν εσωτερική αναδιανομή του εσωτερικού πλούτου από τους δημόσιους και κοινοτικούς πόρους προς τους ιδιωτικούς. Επιστροφή σε ό,τι ακριβώς συνέβη και στην εικοσαετία πριν από την κρίση.

Υπάρχει όμως ένα καινούργιο στοιχείο: η μετάβαση στην πράσινη και αιολική ενέργεια και τα συστήματα αποθήκευσης ενέργειας. Αλλά τηρουμένων των αναλογιών, ακόμη κι αν πρόκειται για παραγωγή καθαρής ενέργειας, πάλι η Ελλάδα μετατρέπεται σε μια χώρα παραγωγής πρώτης ύλης. Η χώρα, από τη μια άκρη στην άλλη, χωρίς σχέδιο και προγραμματισμό μετατρέπεται σε μονοκαλλιέργεια ανεμογεννητριών, όλα τα εξαρτήματα των οποίων παράγονται στο εξωτερικό, η εγκατάσταση στοιχίζει στις τοπικές κοινωνίες και πληρώνεται πάλι από δημόσιους πόρους. Η μεγαλύτερη μετάβαση της εποχής μας, ο πράσινος μετασχηματισμός που θα απορροφήσει το 40% των κοινοτικών πόρων έχει ανάγκη από μια πολύ ισχυρή θεσμική πλαισίωση που να αφορά πρώτο, στο πώς θα είναι φιλική στο ίδιο το περιβάλλον, και δεύτερο στο πώς θα είναι δίκαιη, δηλαδή δεν θα επιβαρύνει υπέρμετρα τους ασθενέστερους και θα εξασφαλίζει ουσιαστικά και επαρκή αντισταθμίσεις στις τοπικές κοινότητες. Αυτή η θεσμική θωράκιση της χώρας για να εισέλθει στη νέα εποχή απουσιάζει εντελώς από την Έκθεση.

Έχει καλές ιδέες η Έκθεση;

Η βασική φιλοσοφία της Έκθεσης είναι η αθρόα προσφορά εργασίας, επομένως η απομάκρυνση όλων των υποχρεώσεων που την εμποδίζουν, σε οποιαδήποτε φάση του βίου. Διαπιστώνει μικρή γυναικεία συμμετοχή. Γιατί δεν βγαίνουν να αναζητήσουν δουλειά οι γυναίκες; Λόγω των υποχρεώσεών τους στα παιδιά τους, όταν είναι πολύ μικρά, και στους γονείς τους, όταν είναι πολύ μεγάλοι. Δηλαδή η

φροντίδα (care). Από εδώ προκύπτουν δυο ενδιαφέρουσες προτάσεις. Η πρώτη αφορά στο σχέδιο μιας δομής που θα υποδέχεται τα παιδιά από τη στιγμή που θα λήξει η άδεια τοκετού, έως τη στιγμή που θα φοιτήσουν στην πρώτη δημοτικού. Είναι πιο προωθημένη από τη διετή προσχολική εκπαίδευση της διακυβέρνησης του ΣΥΡΙΖΑ, αρκεί να υλοποιηθεί βέβαια με όρους που δεν θα παραπέμπουν σε αποθήκη παιδιών άπορων μητέρων.

Η δεύτερη ιδέα, η οποία αφορά στο υπαρκτό ζήτημα της αύξησης των υπερηλικιωμένων στη χώρα μας, αφορά ένα ασφαλιστικό σχήμα που θα εξασφαλίζει φροντίδα ή τουλάχιστον ένα μίνιμουμ φροντίδας σε συνθήκες ανημπορίας. Με τις προϋποθέσεις που παρουσιάζεται, δηλαδή εικοσαετή ασφάλιση σε ατομικό κουμπαρά, ένα παρόμοιο σχέδιο δεν θα μπορέσει να λειτουργήσει πριν από το 2040+, κι αν βρεθούν εργαζόμενοι μέσα στις υπαρκτές συνθήκες μιας επισφαλούς αγοράς εργασίας που θα ασφαλιστούν με αυτούς τους όρους. Πρόκειται όμως για μια ιδέα, η οποία θέτει, ακόμα και παράπλευρα, το πρόβλημα του υπερηλικιωμένου πληθυσμού που γίνεται ολοένα και περισσότερο πολυπληθής στην Ελλάδα. Γιατί η φροντίδα των υπερηλικιωμένων βρίσκεται ήδη, και εν μέρει, στην αγορά εργασίας με τη χρησιμοποίηση κατά βάση μεταναστριών και άτυπης εν πολλοίς εργασίας.

Ιδέες όπως ο ψηφιακός μετασχηματισμός της εκπαίδευσης δεν χρειάζονται ιδιαίτερο σχολιασμό, κουβεντιάζονται πολλά χρόνια, ήρθε η πανδημία να τις ενεργοποιήσει και βέβαια χρηματοδοτούνται από το ευρωπαϊκό Πρόγραμμα ανάκαμψης, αποτελούν από τους βασικούς του στόχους. Ψηφιακός μετασχηματισμός όμως σημαίνει επίσης πρόσβαση στο διαδίκτυο και στους υπολογιστές και του φτωχότερου 20% του πληθυσμού. Διαφορετικά οι ανισότητες μεγεθύνονται. Κι εδώ σιωπή. Το ευρωπαϊκό Πρόγραμμα στις επτά εμβληματικές δράσεις του αναφέρεται στην επέκταση γρήγορης και ευρυζωνικής σύνδεσης σε όλα τα σπίτια και τις απόμακρες περιοχές (Connect - The fast rollout of rapid broadband services to all regions and households, including fiber and 5G networks). Το ελληνικό την παρακάμπτει.

Θετικές είναι επίσης οι φιλοεπενδυτικές μεταρρυθμίσεις που αφορούν τη δημόσια διοίκηση και τη δικαιοσύνη.

Εκπαίδευση

Η Έκθεση Πισσαρίδη όμως προτείνει και την αυτονόμηση των σχολείων και τη σύνδεσή τους με την τοπική αυτοδιοίκηση, που αποτελεί μέρος του προγράμματος της ΝΔ. Ιστορικά, η σύνδεση της στοιχειώδους εκπαίδευσης με τις τοπικές αρχές, υπήρχε στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα. Επειδή όμως ήταν αναποτελεσματική και τα σχολεία υπολειπόμενα, αποφασίστηκε η ανάθεση της λειτουργίας των σχολείων στο Υπουργείο Παιδείας. Η επανασύνδεση με την Τοπική Αυτοδιοίκηση μπορεί να φαίνεται ελκυστική -ο Δήμος που νοιάζεται για τα παιδιά του, ένα σχολείο ανοιχτό στην τοπική κοινωνία- αλλά θα οδηγήσει το σχολικό σύστημα σε νέες περιπέτειες γιατί η ΤΑ στην Ελλάδα έχει τις λιγότερες αρμοδιότητες στον κόσμο και χωρίς πόρους. Η διαφθορά -ρουσφέτια κ.α. σε τοπικό επίπεδο βρίσκονται πολύ πίσω από τα στάνταρ λειτουργίας του Δημοσίου, και βεβαίως θα διαλύσει τις εργασιακές σχέσεις δασκάλων και καθηγητών, ιδίως αν ο διορισμός με ολιγόμηνες συμβάσεις θα εξαρτάται από Δημάρχους, συμβούλους και διευθυντές σχολείων. Υπάρχει πολύς δρόμος για μεταρρυθμίσεις, προκειμένου να βελτιωθεί το σχολείο, οι οποίες καν δεν αναφέρονται ούτε στην έκθεση Πισσαρίδη ούτε στο εθνικό σχέδιο για την υλοποίηση του ευρωπαϊκού σχεδίου. Δεν πρέπει όμως μαζί με απόνερα να πετάξουμε και το μωρό. Εκείνο που είναι αναγκαίο είναι η παιδαγωγική αυτονομία του σχολείου, τα ανοιχτά αναλυτικά προγράμματα, η δημιουργία πολυδύναμων εκπαιδευτικών κέντρων. Η Έκθεση επίσης προτείνει λιγότερες και μεγαλύτερες σχολικές μονάδες. Σωστό για το Λύκειο, όπου αν οι μονάδες αυτές είναι εξοπλισμένες με βιβλιοθήκες και εργαστήρια -και υπό τον όρο του συνυπολογισμού του χρόνου μετακίνησης των παιδιών και του σεβασμού της ορεινής και νησιωτικής γεωγραφίας. Απολύτως λάθος όμως για το Δημοτικό, στους όρους του οποίου βρίσκεται η τοπικότητα και η εγγύτητα στο σπίτι και τη γειτονιά.

Ως προς τις μεταρρυθμίσεις στα Πανεπιστήμια δεν γίνεται ευθέως αντιληπτό πώς και γιατί η υπαγωγή των πρωτανικών Αρχών κάτω από συμβούλια θα αντιμετωπίσει το οικονομικό πρόβλημα της χώρας, αλλά δεν πειράζει. Η φιλοδοξία των συντακτών της Έκθεσης για το ελληνικό πανεπιστήμιο περιορίζεται στο στόχο της προσέλκυσης 100.000 αλλοδαπών φοιτητών από Ινδία και Κίνα.

Προτείνει δηλαδή τα ελληνικά πανεπιστήμια να μπουν στον ανταγωνισμό με αυτά που διαφημίζονται ως «οικονομικά, φθηνά» πανεπιστήμια για asiates και αφρικανούς φοιτητές, όπως εκείνα της Βόρειας Κύπρου (αλλά και τα ιδιωτικά «πανεπιστήμια» της Κυπριακής Δημοκρατίας). Ελπίζω οι Έλληνες πανεπιστημιακοί να έχουν μεγαλύτερες φιλοδοξίες. Η συζήτηση για τις υπόλοιπες προτάσεις όμως, όπως τριετή πτυχία, στα πέντε με μεταπτυχιακό και στα οκτώ με διδακτορικό, δηλ. πλήρης υποβάθμιση των σπουδών, έχει εν πολλοίς συζητηθεί την εποχή των «μεταρρυθμίσεων» Διαμαντοπούλου, οι οποίες ανατράπηκαν ως μη λειτουργικές ακόμη και από υπουργούς παιδείας της ΝΔ (Γ. Μπαμπινιώτης, Κ. Αρβανιτόπουλος). Θέτει όμως η Έκθεση το θέμα των φοιτητικών δανείων, ως εναλλακτική της ανάπτυξης ενός συστήματος φοιτητικής μέριμνας. «Στον αναγκαίο εξορθολογισμό της φοιτητικής μέριμνας μπορεί επίσης να συμβάλει η εισαγωγή μηχανισμού άτοκων δανείων, με ευνοϊκούς όρους αποπληρωμής (μετά την ένταξη στην αγορά εργασίας, από ένα ύψος εισοδημάτων και πάνω, χωρίς εμπλοκή τραπεζών) για την κάλυψη του κόστους διαβίωσης στη διάρκεια των σπουδών». Χωρίς εμπλοκή τραπεζών, δεν είναι απολύτως κατανοητό. Ποιος θα χορηγεί και σε ποιον θα αποπληρώνονται τα δάνεια; Αλλά το ζήτημα είναι ότι τα φοιτητικά δάνεια στην Αμερική και στη Βρετανία είναι από τις μεγαλύτερες φούσκες χρέους, μετά το real estate, και βρόγχος στο λαιμό εκατομμυρίων αποφοίτων. Οι σπουδές ιστορίας, φιλοσοφίας και φιλολογία θα αφορούν πλέον στους πλούσιους γόνους. Οι προτάσεις αυτές όμως έχουν και μια αφανή πολιτική στόχευση πειθάρχησης του νεανικού πληθυσμού.

Μια από τις επτά βασικές δράσεις της Ευρωπαϊκής Έκθεσης Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας αφορά στην απόκτηση νέων δεξιοτήτων και την αναβάθμιση των δεξιοτήτων τόσο του πληθυσμού που εκπαιδεύεται όσο και του πληθυσμού συνολικά (Reskill and upskill - The adaption of education systems to support digital skills and educational and vocational training for all ages). Αυτό πράγματι σημαίνει τον ανασχεδιασμό της τεχνικής εκπαίδευσης έτσι ώστε τόσο να καλύπτει τωρινές επαγγελματικές ανάγκες της αγοράς όσο και να προβλέπει τις μελλοντικές τάσεις, δημιουργώντας δεξιότητες που θα μπορούν να προσαρμόζονται στις μεγάλες τεχνοεπιστημονικές αλλαγές και στην πράσινη μετάβαση. Μια καλή ιδέα όμως μπορεί να θυσιάσει στο βραχυχρόνιο όφελος. Σύμφωνα με την Έκθεση Πισσαρίδη, «Όπως και στην περίπτωση των ανέργων, το σύστημα κατάρτισης των εργαζομένων θα πρέπει να στηρίζεται στον ιδιωτικό τομέα και να σχεδιαστεί με τα κατάλληλα κίνητρα» (σ. 151).

Δεν πρόκειται μόνο για τυπική περίπτωση διοχέτευσης των δημόσιων πόρων στους σχολάρχες, αλλά για την αποκοπή της επαγγελματικής εξειδίκευσης από τον κορμό της εκπαίδευσης με βάση μακροχρόνιο σχεδιασμό και υπολογισμό των μελλοντικών τάσεων.

Φορολογία

Στην έκθεση Πισσαρίδη δεν υπάρχει ούτε μια λέξη για τη φορολογία του μεγάλου πλούτου⁵. Για τους συντάκτες της, το φορολογικό πρόβλημα της Ελλάδος περιορίζεται στην υπέρμετρη φορολόγηση της εργασίας. Αυτή είναι η προτεραιότητα, και επομένως, με βάση αυτή «ενδεχόμενη μείωση των φόρων στην κατανάλωση (και ειδικότερα στον ΦΠΑ και στην περιουσία), δεν κρίνεται ως εξίσου σημαντική προτεραιότητα» (σ. 101-103). Δεν θα περίμενε βέβαια η Έκθεση να αναφερθεί στην φορολόγηση του κύκλου εργασιών στην Ελλάδα των γιγαντιαίων πολυεθνικών (Google, Amazon, Facebook, κλπ) από τις οποίες περνά ένα ολόένα και μεγαλύτερο μέρος του κύκλου εργασιών, παραγωγικών και καταναλωτικών μιας κοινωνίας.

Η αυτοαπασχόληση ως στρέβλωση

Σύμφωνα με την Έκθεση, «υπερβολικά μεγάλο μέρος της εργασίας αφορά αυτοαπασχόληση, άτυπους τομείς της οικονομίας και εργασία με χαμηλά δηλωμένα εισοδήματα που εξαιρούνται από τη φορολογία... Το κόστος αυτής της στρέβλωσης είναι σημαντικό διότι ο άτυπος τομέας γενικά δεν προσανατολίζεται στις εξαγωγές (εκτός όταν αφορά τουριστικές ή διασυνδεδεμένες υπηρεσίες εμπορίου) και συγχρόνως παγιδεύει αξιόλογο εργατικό δυναμικό που θα μπορούσε να διοχετευθεί προς τους περισσότερο δυναμικούς και εξαγωγικούς τομείς». Είναι ενδιαφέρουσα η οπτική αυτή για ένα ιστορικό φαινόμενο που χαρακτηρίζει την ελληνική κοινωνία στα 200 χρόνια της ύπαρξής της, δηλαδή την επιμονή της μοκροϊδιοκτησίας, είτε στην αγροτική παραγωγή είτε στις επιχειρήσεις. Η επιμονή της μικροϊδιοκτησίας, του μικρού κλήρου και της μικρής επιχειρηματικότητας αποτελεί βεβαίως μία από τις αιτίες της επιβράδυνσης της παραγωγικότητας, χωρίς το αντίθετο να αποτελεί εγγύησή της.

---

⁵ Ν. Χριστοδουλάκης, Βήμα 6.12.2020

Ωστόσο εδώ αναφερόμαστε στο χαρακτήρα της ελληνικής κοινωνίας και, σε προέκταση, της φυσιογνωμίας της χώρας και του ελληνικού πολιτικού συστήματος. Έφτασε στα όριά της αυτή η κοινωνία με την οικονομική κρίση; Η αγροτική μεταρρύθμιση (από το 1870 έως το 1923) και η δημιουργία μικροϊδιοκτητών γης στην Ελλάδα υπήρξε προϋπόθεση της καπιταλιστικής της ανάπτυξης. Στην μεταπολεμική περίοδο ανάπτυξης το 80% αποτελούταν από μικροεπενδύσεις. Αυτές εκτόξευσαν τους ρυθμούς ανάπτυξης. Τίθεται όμως το ερώτημα: Είναι αναντίστοιχος πλέον ο ελληνικός κοινωνικός μετασχηματισμός με το παγκόσμιο περιβάλλον; Η κρίση του 2010-2018 και η παρούσα πανδημία μαζί με τις προτάσεις της Έκθεσης αυτής σκοπεύουν στον περιορισμό αυτού του μικροαστικού χαρακτήρα διασποράς της ιδιοκτησίας και των οικονομικών δραστηριοτήτων. Εκείνο που προτείνει ο σχηματισμός εξουσίας είναι η καταστροφή ενός μεγάλου μέρους των μικροπαραγωγών και η προλεταριοποίησή τους. Όσοι επιζήσουν, προκειμένου να επιβιώσουν θα γίνουν μέρος των «διεθνών αλυσίδων αξίας», δηλαδή θα αναλάβουν υπερβολικές σε διεθνείς αλυσίδες. Πρόκειται για κρίσιμες αποφάσεις. Είναι αυτό το τμήμα του εξευρωπαϊσμού; Θα προσεγγίσει περισσότερο με ευρωπαϊκές χώρες η Ελλάδα με τις αλλαγές αυτές ή θα μοιάσει με τις πρώην κομμουνιστικές χώρες, στις οποίες η καταστροφή της μικρής ιδιοκτησίας και επιχειρηματικότητας είχε συντελεστεί πριν από την κατάρρευση της κρατικής τους οικονομίας το 1989;

Η στρατηγική της φτωχοποίησης του πληθυσμού

Αν διαβάσει κανείς την Έκθεση Πισσαρίδη, έχοντας στο νου του το απόφθεγμα του Ηράκλειτου πώς «ούτε λέγει, ούτε κρύπτει», καταλαβαίνει ότι η επιδίωξη της είναι μια σχεδόν ουτοπική μετατροπή της εργασίας σε ένα προϊόν με άπειρα ελαστική προσφορά. Είναι σχεδόν ουτοπική γιατί τέτοιο προϊόν δεν υπάρχει ούτε καν ως πρώτη ύλη. Σε ό,τι αφορά την εργασία, αυτό σημαίνει την απόλυτη φτωχοποίηση του πληθυσμού. Προτείνει μια πολιτική που να μειώνει το «κοινωνικό κόστος των απολύσεων»: Επί λέξει: «προτείνουμε το επίδομα ανεργίας να μην είναι σταθερό και συνδεδεμένο με τον κατώτατο μισθό αλλά με τις προηγούμενες αμοιβές του ανέργου. Αυτό είναι απαραίτητο, ειδικά σε μία αγορά εργασίας με μεγαλύτερη κινητικότητα. Το επίδομα ανεργίας προτείνουμε όπως οριστεί στο 55% του μέσου μηνιαίου μισθού του ανέργου στα προηγούμενα 3 έτη». Αν ο κατώτατος μισθός είναι 500 ευρώ, όπως στις περισσότερες επισφαλείς εργασίες, τότε το επίδομα θα είναι 275 ευρώ!

Όσοι ζουν στην πραγματική κοινωνία, και όχι στην στατιστική αποτύπωσή της, γνωρίζουν την άρνηση να προσληφθούν έγκυες. Όσοι πάλι παρατηρούν με ανησυχία τη στατιστική αποτύπωση της μείωσης του πληθυσμού, γνωρίζουν ότι από το 2010 οι γεννήσεις είναι λιγότερες από τους θανάτους. Ποιο το λογικό συμπέρασμα; Ενίσχυση της μητρότητας. Τι λέει η Έκθεση Πισσαρίδη; «Καθώς οι τρέχουσες παροχές άδειας μητρότητας στο δημόσιο τομέα είναι περισσότερο γενναιόδωρες για τις μητέρες από τις προβλεπόμενες στον ιδιωτικό τομέα, θα πρέπει οι παροχές να εξισωθούν. Προσφέροντας περισσότερα οφέλη, ο δημόσιος τομέας **ανταγωνίζεται αθέμιτα** τον ιδιωτικό και ουσιαστικά χρησιμοποιεί χρήματα των φορολογουμένων για να στερήσει από τον ιδιωτικό τομέα ανθρώπινους πόρους που προσελκύνονται στον δημόσιο τομέα».

Το 2010, τον Οκτώβριο, ο κ. Πισσαρίδης είχε δημοσιεύσει 11 θέσεις για την ριζική αλλαγή στην ελληνική οικονομία, ακόμη πιο ρηξικέλευθες από τα Μνημόνια, πολλές από τις οποίες αποτυπώνονται και στην παρούσα Έκθεση. Τις προτάσεις μπορεί να τις δει κανείς εδώ: (<https://www.kathimerini.gr/economy/local/407553/protaseis-gia-mia-nea-anaptyxiaki-stratigiki/>). Στις θέσεις αυτές έλεγε «Οι προτάσεις μας στοχεύουν να αυξήσουν, έως το 2020, την παραγωγικότητα της εργασίας στο 120% του μέσου όρου της Ε.Ε.-27 και να δημιουργήσουν 1,2 εκατομμύρια νέες θέσεις εργασίας στον ιδιωτικό τομέα, απορροφώντας 800.000 νέους και 400.000 πλεονάζοντες από το Δημόσιο». Είμαστε τώρα σε αυτό το 2020, με τα αντίθετα από τα προβλεπόμενα, και περνώντας μέσα από μια πολύ μεγάλη καταστροφή που συντελέστηκε με αυτές ή παρόμοιες συνταγές από το 2010.

ΕΝΑ

Ινστιτούτο
Εναλλακτικών
Πολιτικών

ΕΝΑ Ινστιτούτο
Εναλλακτικών Πολιτικών
Ζαλοχώστα 8, 106 71 Αθήνα,
+30 210 364 7912

info@enainstitute.org
www.enainstitute.org

